

Adana Bağlarbaşı Mevkisinde Mekânın Evrimi

Aytaç Taşkın¹, F. Duygu Saban²

Özet

Toprakla güçlü bağları bulunan Çukurova Yöresi topluluklarında bağ kültürü, uygun iklim ve toprak koşullarının etkisiyle, diğer bölgelere kıyasla, sık rastlanan kentsel bir olgudur. Adana'nın tarihi kent merkezi ve bu alanın kuzeyindeki bağ yerleşimlerinin bir kısmı, 1930'lu yıllarda başlayan, Hermann Jansen'in planlama çalışmaları neticesinde kırsal yerleşim özelliğini kaybederek yapılaşmaya başlamış ve şehir, kuzeydeki bağ yerleşimlerine doğru planlandığı şekilde gelişimini sürdürmüştür. Çalışma kapsamında incelenmiş olan, Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri bu plan çalışmaları neticesinde planlanmış olsa da plana göre yapılaşmamıştır. Böylece Jansen Planı'nın uygulanmış olan kısmı bu üç mahallenin güneyinde yer alan demiryolu hattı ile tanımlanmıştır. Bunun sonucunda, bu üç mahalle, planlı yapılaşmış alanların çeperinde, bağların başladığı alana dönüşmüş ve Bağlarbaşı olarak anılmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı, önceleri kırsal yerleşim dokusuna sahipken, 1950'lerde başlayan kentleşme baskısı sonucu yok olan bağların bulunduğu alanda oluşan üç mahallenin, 1950 yılından başlayarak, günümüze kadar olan dönüşümünün morfolojik analizinin yapılması ile süreç dinamiklerinin incelenmesi ve çalışma alanında bulunan bağ kültürü ve evlerinin genel özelliklerinin belirlenmesidir. Çalışma alanında, 1950, 1954, 1961 yıllarına ait hava fotoğrafları, 1985 ve 2019 yıllarına ait hâlihazır haritalar, 1940, 1969 tarihli imar planları ve güncel verilerin karşılaştırılması ile morfolojik analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çeşitli arşivlerden ulaşılan fotoğraflar ile dönüşüm belgelenmiş ve sözlü tarih araştırmalarından yararlanılmıştır. Alandaki iki adet bağ evinin rolüvesi alınarak mekânsal özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler, Marcel Poëte'nin öne sürdüğü "kentin belleği, o kentin fiziksel yapısında varlığını sürdürür" savı ile örtüşmektedir. Üç mahallenin bugünkü parsel sınırlarının, ana yol ve sokaklarının, eşikler ve donatılar gibi fiziki oluşumlarının, mahallelerin bağ ve bahçe olduğu dönemin izlerini taşıdığı tespit edilmiştir. Alanda, geleneksel Türk Evi'nin tipolojik özellikleriyle paralellik gösteren az sayıda bağ evi, harap halde de olsa günümüze ulaşmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin, kent tarihinin kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmasının yanı sıra, alanda yapılacak planlama çalışmaları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adana bağ evleri, Kentsel morfoloji, Kırsal mimari miras

1. Giriş

Adana, geniş ve verimli ovaları, elverişli iklim koşulları ve su havzaları ile tarih boyunca iskâna sahne olmuştur. En eski insan yerleşimlerinden, Hitit ve Antik Roma'ya uzanan pek çok medeniyetin izleri kentte bugün dahi takip edilebilmektedir. Kent, Ramazanoğulları Beyliği (14-16. Yüzyıllar) ve sonrasında Osmanlı Hâkimiyeti döneminde de doğduğu yerde gelişimini sürdürmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde, gerçekleşen nüfus artışı ve çağın gerektirdiği yeni ihtiyaçlar sonucunda, çözülmesi gereken kentsel problemler ortaya çıkmıştır. Adana Belediyesi ise devrin politik çıkarlarını da gözeterek modern bir kent yaratma idealleri ışığında 1932 yılında, Alman Şehir Plancısı ve Mimar Hermann Jansen ile anlaşmıştır (Saban, 2009). Jansen, tarihsel süreçte gelişen yerleşim alanlarıyla birlikte yeni inşa edilmesi hedeflenen modern kentin planlarını, 1918 yılında Fransız işgali yıllarında hazırlanan hâlihazır haritasını temel alarak üretmiştir (Yıldız, 2020). Planın 1940 yılındaki bilinen son haline göre, tarihi kent merkezi büyük ölçüde korunmuş ve mevcut şehrin kuzeyi, doğusu ve batısına doğru genişleme öngörülmüştür (Şekil 1).

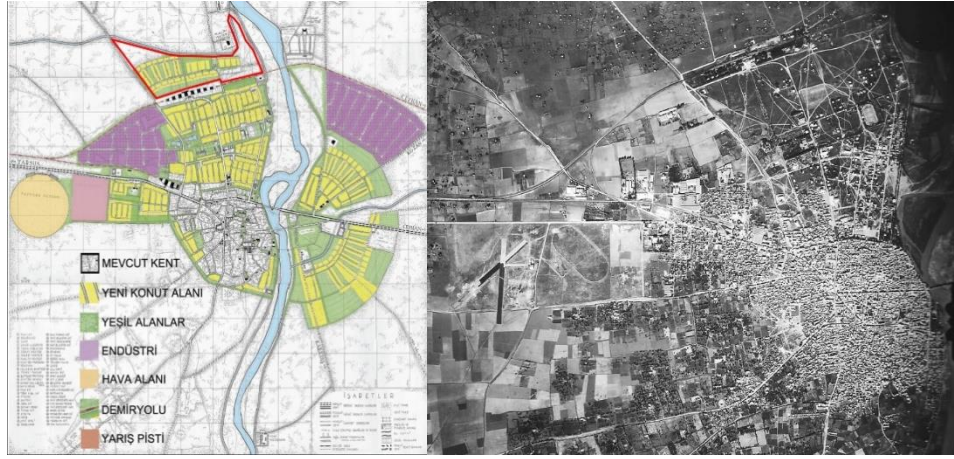
¹ Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık A.B.D., taskinaytacc@gmail.com.

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, duyugufazilet@gmail.com.

Kısaltmalar: AEFFG: Adana'nın eski fotoğrafları Facebook grubu, HGM: Harita Genel Müdürlüğü, ABB: Adana Büyükşehir Belediyesi

Adana'nın tarihi kent merkezi ve bu alanın kuzeyindeki kırsal yerleşimlerin bir kısmı, plan çalışmaları neticesinde kırsal özelliğini kaybederek yapılaşmaya başlamış ve şehir, kuzeye doğru planlandığı şekilde gelişimini sürdürmüştür (Şekil 1). Makale kapsamında incelenmiş olan, Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri ise bu plan çalışmaları neticesinde planlanmış olsa da plana göre yapılaşmamıştır (Şekil 1, kırmızı işaretli alan). Böylece Jansen Planı'nın uygulanmış olan kısmı bu üç mahallenin güney sınırında yer alan demiryolu hattı ile tanımlanmıştır. Bunun sonucunda, üç mahalle planlı yapılaşmış alanların çeperinde, bağların başladığı alana dönüşmüş ve bölge Bağlar/Bağlarbaşı olarak anılmaya başlanmıştır (Şekil 2). 1930'lardan sonra geniş araziler içerisinde bağ evleri bulunan Bağlar bölgesi yaklaşık 25 yıl daha kırsal yerleşim özelliğini korumuştur.

Şekil 1 Hermann Jansen'in 1940 yılında hazırladığı imar planı üzerinde çalışma alanı (sol), (Saban 2017: 8) ve 1940 tarihli hava fotoğrafı (sağ), (HGM arşivi)

Şekil 2 Adana tarihi kent merkezi, Jansen Planına göre yapılaşmış kısım ve makalenin çalışma alanı arasındaki güncel ilişki (Aytaç TAŞKIN tarafından üretilmiştir)

1950 yılına gelindiğinde, demiryolu hattına kadar olan planın, yol ağının ana hatlarının neredeyse tamamlandığı görülmektedir. Bundan sonra Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi köyden kente göçlerin hızlandığı sürece girilmiş ve birkaç yıllık süreçlerde dahi kentlerin morfolojik yapısı ciddi değişimler göstermiştir. Bu durum nüfus istatistikleri ile de doğrulanabilmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Adana Kenti'nin sanayi ve tarım politikaları ile önem kazandığı ve nüfus artış hızının ileri yönlü bir ivme ile arttığı görülür. 1927 yılında yapılan ilk sayıma göre nüfus, 72.652 kişi olup, 1935 yılında çok az bir ilerleme ile 76.473 kişiye ulaşmıştır. 1945-1955 yılları arasında nüfus artış hızı %51,48, 1955-1960 yılları arasında ise %54,1 olmuştur. Böylelikle nüfus 1960 yılında 290.000 kişiye, 1970 yılında 347.454'e, 1975 yılında 475.348'e ve 1980 yılında 574.515 kişiye

ulaşmıştır. 1985 yılında ise nüfus artış hızı rekor seviyeye gelerek %60,5 olmuş ve beş senede 200.000 kişiden fazla artarak 777.554 kişiye ulaşmıştır (Sönmez, 2012). 1985 yılından bugüne gelindiğinde ise 2022 yılı itibari ile nüfus 1985 yılının 3 katına çıkarak 2.265.888 kişi olmuştur.

Hermann Jansen'in 1940 yılında hazırladığı planın en fazla 105.000 kişinin yerleşmesine imkân verecek şekilde hazırlandığı bilinmektedir (Saban, 2017). Ancak, tarım ve sanayi eksenli gelişimi ile Anadolu'da öne çıkan şehirlerden biri olan Adana, 1950'li yıllarda 10 yıl gibi kısa bir sürede planlanan alanlardaki nüfus kapasitesini doldurmuştur. Böylece Adana kenti, yoğun göç baskısı altında Jansen planı çerperlerinde çarpık bir şekilde kentsel büyümesini sürdürmüştür. Uygulanabilecek yeni veya ek bir planın hazırlanması yaklaşık 26 yıl sonra gerçekleşmiştir. İller Bankası tarafından Bülent Berksan ve Melahat ve Ali Topaloğlu'na 1966 yılında hazırlatılan bu plan 1969 yılında onaylanmıştır. Ancak 1970 yılına gelindiğinde, nüfus hâlihazırda yaklaşık 350.000 kişiye ulaştığından hazırlanan planların belirli kısımlarının günümüzde dahi uygulanmadığı tespit edilmiştir. Yine bu yıllarda Jansen Planı çerçevesinde inşa edilmiş bölümlerde yoğunluk artışı yaşanmış ve bölge neredeyse bütünüyle yıkılıp tekrar inşa edilmiştir.

1938 tarihli kadastro haritalarında Jansen Planı kapsamında planlanmış dört mahalleden (Reşatbey, Cemalpaşa, Çınarlı, Kurtuluş) ikisi olan Cemalpaşa ve Kurtuluş'un kadastro sınırlarının kuzeye doğru ilerlediği ve çalışma alanındaki üç mahalleyi de kapsadığı görülmektedir. Yine bu haritalar incelendiğinde, bölgenin parsel işlevlerinin büyük çoğunlukla bağ, bağ evi veya bahçelerden oluştuğu görülür. Bu durum kadastro paftalarının başlıklarına kadar yansımıştır. Namık Kemal Mahallesi, Kurtuluşbağlar; Ziyapaşa Mahallesi ise Cemalpaşabağlar olarak isimlendirilmiştir. Yine ilgili kadastro haritaları incelendiğinde, bağ yerleşimlerinin seyrekleşerek Jansen Planı çevresinde devam ettiği görülür. Döşemebağlar, Zincirlibağlar, Karalarbucağıyolubağlar gibi isimlendirmeler bugün dahi kullanılmaya devam etmektedir.

Üç mahalledeki bağ kültürü ise, yaşı yeten ve bölgede yaşayan veya yaşamış olan insanların hafızalarında güçlü bir şekilde canlılığını korumaktadır. Mahallede yaşamış kişilerin yazdığı anı kitaplarından ulaşılan bilgilerle göre buradaki bağ yerleşimleri özellikle sıcak havaların bastırıldığı dönemlerde serinlemek için gelinen geçici ikamet yerleridir. Burada geniş araziler içerisinde kışa hazırlık amacıyla çeşitli bitkiler yetiştirilmektedir. Üzüm bağları, incir, Hint yemişi, erik gibi meyve ağaçları ile mevsimlik sebzelerin yetiştirilerek, kurutma, salamura, tuzlama gibi çeşitli yöntemlerle uzun süre dayanacak şekilde saklanmaya hazır hale getirildiği anlaşılmıştır. Pekmez, salça, nar ekşisi, reçel gibi üretimler de gerçekleştirilmektedir (Hız & Göçük, 2018; Gümüş, 2018; Çetin, 2018).

Çalışmanın amacı, tarihi kent merkezinin kuzeyinde ve kırsal yerleşim dokusuna sahipken, 1950'lerde başlayan kentleşme baskısı sonucu yok olan bağların bulunduğu alanda oluşan Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahallelerinin 1950 yılından başlayarak, şekil.2'de gösterilen güncel kentsel dokuya dönüşüm sürecinin morfolojik analizinin yapılması ile süreç dinamiklerinin incelenmesi ve çalışma alanında bulunan bağ kültürü ve evlerinin genel özelliklerinin belirlenmesidir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın materyallerini, 1940, 1950, 1961, 1973, 1985 yıllarına ait ve güncel hava fotoğrafları, 1965, 1985, 2007 ve 2019 yıllarına ait hâlihazır haritalar, 1940, 1969 ve güncel imar planları ile kurum ve şahıs arşivlerinden ulaşılan fotoğraflar oluşturmaktadır. Alanda gerçekleştirilen röleve çalışması da somut materyaller arasındadır. Ayrıca alanda yapılan saha çalışmaları ile elde edilen bilgiler ve sözlü tarih çalışmaları, kullanıcı görüşlerinin temin edildiği materyalleri oluşturmaktadır. Bütün bunların yanı sıra çalışmanın literatür bilgisini oluşturan, Adana ile alakalı mimarlık tarihi, kentsel morfoloji çalışmaları, kent monografileri, anı kitapları ve kentsel morfolojiye dair epistemolojik ve metodolojik araştırmalar çalışmanın materyalleri arasında yer alır.

Kentlerin morfolojik analizleri gerçekleştirilirken, mahalle ölçeğinde çalışmalar yapılması, kentin bütününe anlaşılması açısından oldukça etkili bir tercihtir. Adana kenti köklü tarım ve sanayi geçmişi ile her biri şahsına münhasır mahalleler bütününden oluşmaktadır. Her mahallenin

dinamikleri, ilişkili olduğu bölgelerden dolayı oldukça farklılaşabilmektedir. Bu yüzden doğru ve kapsamlı verilerin elde edilebilmesi için, çok farklı yöntemlerden ve bilim dallarından faydalanmak gerekmektedir.

Çalışma kapsamı, konu itibarıyla mahallelerin morfolojik değişiminin incelenmesi ile bağ evlerinin dönüşümünün saptanması üzerine olduğu için, kent morfolojisi ve mimarlık tarihi arakesitindedir. Bu kapsamda çalışma alanında elde edilen verilerin analizi için dört farklı yöntem uygulanmıştır. Bunlardan ilki, Lynch Analizidir. Lynch analiziyle sınırlar, yollar, bölgeler, referans noktaları ve düğüm noktaları belirlenmiştir. İkinci olarak, M. R. G. Conzen (1969) tarafından geliştirilen yöntem ile üç mahallede morfolojik analizler yapılmıştır. Morfolojik analizler, üç dönem halinde, yaklaşık 35 yıl aralıklarla 1950, 1985 ve 2019 yıllarının verilerinin karşılaştırılması ile gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra mahallelerde röleve çalışması gerçekleştirilerek bağ evlerinin tipolojik özellikleri ortaya konulmuştur. Son olarak sözlü tarih araştırmaları doğrulanarak verilere dönüştürülmüştür.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Lynch Analizi

3.1.1. Sınırlar- Yollar

1950'lerden itibaren kentleşme sürecine giren ve Adana'nın Seyhan İlçesi'nde bulunan Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri, ilk oluşmaya başladıkları yıllarda kentin dışı sayılabilecek konumdadırlar. Mahallelerin günümüzdeki sınırları, oldukça eskiye dayanmaktadır. Üç mahallenin güneyi Adana Mersin demiryolu hattı ile sınırlanmıştır. Bu sınır, Adana yeni tren garının hizmete sunulduğu 1911 yılından beri değişmemiştir (Şenyiğit, 2002). Bölgenin doğusundaki Ziyapaşa Mahallesi'nin doğu sınırı Seyhan Nehri'dir. Alanın batısında Namık Kemal Mahallesi'nin sınırı önceleri Karaisalı Yolu olarak bilinen, bugün Mücahitler Caddesi olarak isimlendirilen cadde iken, caddenin batısına, 1990'lı yıllarda başlayan metro çalışmaları neticesinde Alparslan Türkeş Bulvarı açılmış ve bulvar ile metro hattı Namık Kemal Mahallesi'nin batı sınırı olmuştur. Tam olarak hangi yılda inşa edildiği tespit edilememiş olsa da kuzey sınır olan sulama kanalı, 1940 tarihli hava fotoğrafında ve Jansen Planlarında görünmektedir. Dolayısıyla üç mahallenin sınırları 1940 yılında tamamen kesinleşmiş ve günümüze kadar bu sınırlarda çok büyük değişiklikler olmamıştır. Mahalleler arasında sınır oluşturan Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi ve Baraj Caddesi ise 1918 yılı hâlihazır haritasından anlaşıldığı üzere tarihi kent merkezine kadar ulaşan aksların izlerinden oluşmaktadır. Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi bugün demiryolu hattı sebebiyle kesintiye uğramış, 66035 sokak da uzun yıllar aynı sebepten kesintiye uğramışsa da Atatürk Caddesi'nden açılan bir altgeçit ile tekrar tarihten gelen aksıyla buluşmuştur (Şekil 3).

Şekil 3 Lynch Analizi (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.1.2. Referans Noktaları

Mahallelerin eski fotoğrafları incelendiğinde, bölgede uzun yıllar boyunca baskın referans noktaları olduğu görülür. Doğuda yer alan regülatör köprü, sonrasında inşa edilen sulama kanalları ve 1911’de yeni garın işletmeye alınması ile birlikte oluşturulan yeni demiryolu hattı ve bu hattın nehir geçişini oluşturan Demirköprü ve 1900’lerin başında Ermeni yetimhanesi olarak inşa edilen sonrasında muallim mektebi olarak, günümüzde ise Adana Fen Lisesi olarak kullanılan Darüleytam binası, bölgenin en eski referans noktalarıdır. Sonraki yıllarda 1963’te Lütfiye Kısacık’ın kendi bağ parcelini bağışlamasıyla burada inşa edilen Lütfiye Kısacık İlkokulu ve 60’ların sonlarında inşa edilen Borsa Lisesi ve 1973’te inşa edilen Ziyapaşa Ortaokulu önemli referans noktaları olmuştur. Yine 1960’ların sonlarında inşa edildiği düşünülen Bağlar Karakolu eskiden kalan referans noktalarındandır. Günümüzde bu lokasyonlara ek olarak Güzel Cami, Nakkaşlar Cami, Kaymakam Kalezade Cami, Hoca Ahmet Yesevi Cami ve Zillidede Türbesi ile Makam Cami eklenebilir. Referans noktası açısından zengin olan bölgede Cemalpaşa Köprüsü, Özen Köprüsü ve Kanalköprü de insanların kent deneyimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.3. Lynch Analizi/ Düğüm Noktaları- Bölgeler

Sınırlar ve referans noktaları açısından zengin Bağlar Mevkinde doğal olarak düğüm noktaları da oldukça fazladır. Bölgedeki düğüm noktalarının ötesinde bölgenin kendisi, kentin düğüm noktalarından birisidir. Jansen planı bölgesinden kentin kuzeyine geçmek için bu düğüm noktalarından geçilmesi gerekmektedir. Şekil 3’te gösterildiği üzere, bölgedeki sınır noktalarının kesişimlerinin tamamı düğüm noktası niteliğindedir. Ayrıca yine sınırlar mahalleleri net bir şekilde bölgelere ayırmaktadır. Bu bölgeler haricinde yüksek yoğunluklu yapı stoğunun bulunduğu güzergâh da bir bölge olarak ele alınabilir. Bölgedeki imar çalışmaları çok uzun yıllardır sonuca ulaşmadığından, yeni yapı inşası noktasal olarak ilerlemektedir.

3.2. Bölgenin Görsel Geçmişi

Eski tarihli hava fotoğrafları ve fotoğraflar incelendiğinde, 1940 ve 1950’li yıllarda bugün Kıyıboyu Caddesi olarak bilinen caddede bulunan sulama kanalının toprak zeminli olduğu ve hem kuzeyinde hem de güneyinde çift sıra okalıptüs ağaçlarının ekili olduğu görülür (Şekil 4a). 1950 hava fotoğrafında bölgenin iki ucunda (Karaisalı yolu ile Baraj Caddesinin sulama kanalı ile kesiştiği yerlerde) Cemalpaşa Köprüsü ve Kanalköprü olarak bilinen köprülerin mevcut olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu köprülerin 1950’den önce yapıldığı açıktır. Şekil.4a ve şekil.4b’de Cemalpaşa Köprüsü görülmektedir. 1960’lı yıllara gelindiğinde sulama kanalının etrafındaki ağaçların kesildiği ve sulama kanalının zemininin betonla kaplanmaya başlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 4b).

1960’lı yıllarda, adını bölgenin yerleşim kimliğinden alan Bağlar Karakolu inşa edilmiştir. Şekil.4b’de karakolun inşa halindeki fotoğrafı görülmektedir. Zeki Gümüş’ün (2018) anılarını kaleme aldığı kitaba göre karakol, Bağlar’da artan nüfus sonucunda yaşanan asayiş problemlerini bertaraf etmek için kurulmuştur.

1973 yılına ait hava fotoğrafları incelendiğinde, Jansen Planı bölgesinin büyük ölçüde yapılaştığı yalnızca iki büyük parselin henüz yapılaşmadığı görülür. Bu iki parselde bugün Devlet Demiryolları ve Posta Teşkilatının bölge müdürlüğü bulunmaktadır. Bu parsellerin olduğu yerden çekilmiş bir fotoğraf Şekil 4c’de gösterilmiştir. Fotoğraf incelendiğinde gar ve demiryolu hattının arkasında kalan yaklaşık 1.5 kilometrelik Bağlar bölgesinin kırsal dokuda yapılaştığı fark edilmektedir. Ufuk çizgisine doğru bakıldığında ise yeşil dokunun yoğun bir şekilde devam ettiği tespit edilir. Gümüş’e (2018) göre bu bölgeden Toros Dağlarına kadar bağ evi ve bağlar devam etmektedir. Aynı fotoğrafın çekildiği yerin tam tersi istikamete bakıldığında iki bölge arasındaki yapılaşmadaki nitelik farkı net bir şekilde görülür (Şekil 4d).

a. Kıyıboyu Caddesindeki okaliptüs ağaçları, 1950'ler.

b. Sulama kanalının betonlanma süreci, Cemalpaşa Köprüsü ve Bağlar Karakolu inşaatı, 1960'lar.

c. Kurtuluş Mahallesinden Bağlar bölgesine bakış, 1970'ler.

d. Jansen Planı Alanı, 1975.

Şekil 4 Bağlar mevkisinin geçmiş zamanlarına ait fotoğraflar (AEFFG Arşivi, Uri 1)

1980'li yıllara gelindiğinde bölgedeki kırsal yerleşim dokusunun büyük ölçüde çözülerek yapı yoğunluğunun arttığı görülür. Bağ evleri bu dönemde tamamen yok olmuş yerine ruhsatsız, müellifsiz gecekondular inşa edilmiş, yer yer yüksek katlı yapılaşmalar başlamıştır. Bu yıllarda sokak dokusunun günümüze yakın haline ulaştığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde halen bölgede bütüncül bir imar planı uygulamasının yürürlüğe konulmadığı görülmektedir. Planın büyük kısmının mahkeme kararları ile yürütmesinin durdurulduğu, yaklaşık 50 yıldır imar probleminin çözülemediği tespit edilmiştir. Yeni yapılan inşaatlar noktasal olarak yapılan dönüşümlerle ilerlemekte, kentsel dönüşüm baskısı ve 2.4 yoğunluklu plan, mahalledeki düşük yoğunluklu yapılaşmanın üzerinde büyük bir tehdit oluşturmakta, bölgesel olarak yıkımların gerçekleştirildiği görülmektedir. Üç mahallede de organik bir şekilde oluşmuş düşük yoğunluklu sokaklar, yıkılmış konutların kalıntılarının olduğu parseller, birkaç adet korunmayı başarmış bağ parseli ve yüksek yoğunluklu dönüşmüş konutlar bir arada bulunmaktadır.

3.3. Morfolojik Analizler

3.3.1. 1950 Yılı

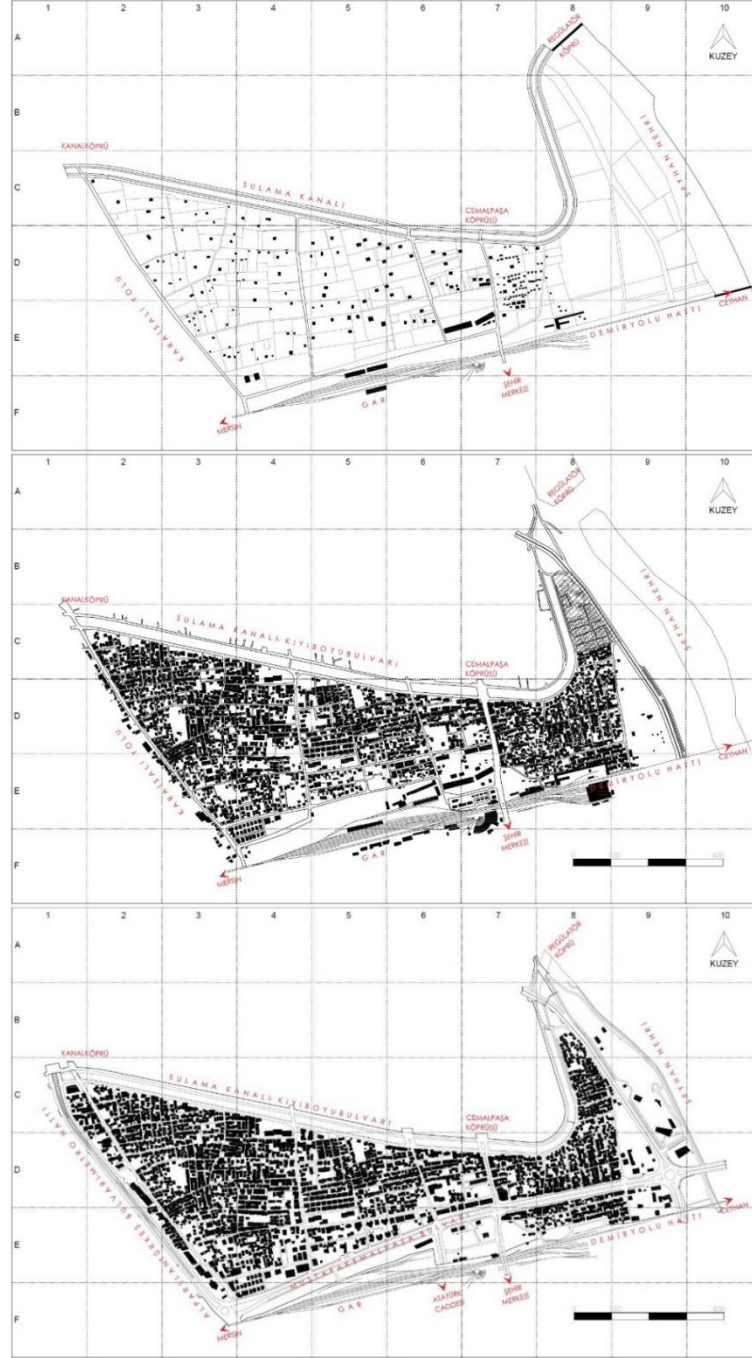
1950 yılında bölgenin morfolojik yapısı incelendiğinde, büyük bağ parselleri içerisinde bulunan bağ evlerinden oluşmuş kırsal bir yerleşim dokusu görülmektedir. Mahallenin 1940 yılında oluşmuş sınırları değişmemiştir. Demiryolu hattını aşan yollar Karaisalı Yolu ve bugün Baraj Caddesi olarak bilinen ve şehir merkezine giden yollar olarak görülmektedir. Karaisalı Yolu'nun Baraj Caddesine kıyasla, şehir merkezi ile olan ilişkisi daha zayıf olduğundan Ziyapaşa Mahallesi yapılaşmanın daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Şehirle kurulan bağlantının güçlü olmasının, buradaki yapı yoğunluğunun (Şekil 5, Grid 7E) da artmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

1950 yılında bölgedeki baskın yapıların, gazhane yapıları (Hız & Göçük, 2018: 20), (Şekil 5, Grid 4F), ve demiryolu atölyeleri olduğu, sulama kanalının kuzeyindeki bölgelere üç adet köprü ile bağlantı sağlandığı tespit edilmiştir (Şekil 5, Grid C1, D6, D7). Hava fotoğrafları incelendiğinde, Ziyapaşa Mahallesi kuzey güney aksında ilerleyen iki adet baskın yol izi fark edilmektedir (Şekil 5, Grid 7, 8). Çeşitli tarihlerdeki hava fotoğrafları incelendiğinde nehir yatağının yıllar içinde değiştiği, muhtemelen baraj regülatörünün açılmasından sonra nehrin kıyılarının alüvyonla dolduğu görülmektedir. Yine hava fotoğraflarından bölgede bataklık yapısının olduğu ve zaman zaman bu

yolların kanal görevi görerek nehrin suyunun buradan aktığı düşünülmektedir. Bu sebeplerden dolayı bu bölgede yapılaşma olmamıştır. Buradaki bölge sonraki yıllarda yapılaşmış olsa da günümüzde afet riskli alan olarak ilan edilmiştir ve yaklaşık 20 yıldır bu durum devam etmektedir.

Bölgenin kuzey hattını oluşturan sulama kanalının 1950 yılında toprak zeminli olduğu ve hem kuzey hem de güneyinde çift sıra okalıptüs ağaçları bulunduğu tespit edilmiştir. 1960'lı yıllarda kanal yüzeyinin betonlama çalışmaları kapsamında bütün ağaçların kesildiği, 1950 yılında üç mahallenin kuzeyine doğru daha seyrek bir şekilde bağ yerleşimlerinin devam ettiği anlaşılmıştır.

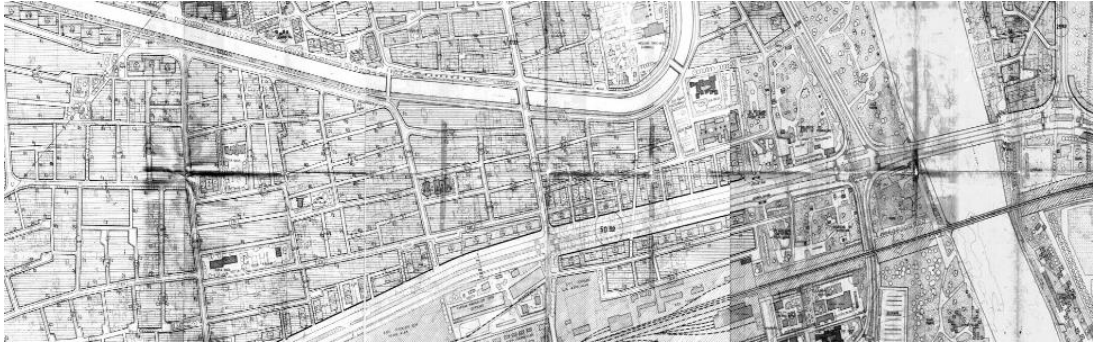

Şekil 5 Bağlar bölgesinin 1950 (üst), (Aytaç Taşkın), 1985 (orta), (Aytaç Taşkın ve Akif Kemal Pekavcılar tarafından üretilmiştir) ve 2019 (alt), (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir) yıllarına ait parsel-sokak-yapı ilişkisi karşılaştırması

3.3.2. 1985 Yılı

Bölgede yapılan analiz sonucunda 1969 yılında onaylanan Berksan-Topaloğlu planının, kısmi olarak bağ parselleri ve mevcut yapılaşmanın izleri üzerine tasarlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 5). Nehir kıyılarınin rekreasyon alanları olarak planlandığı ve mahallelerin sınırlarını oluşturan ana yolların büyük ölçüde korunduğu görülmektedir. Ancak bu planın büyük ölçüde uygulanmadığı anlaşılmaktadır (Şekil 6). Mahalle neredeyse bütünüyle organik bir şekilde gelişmiş ve serbest nizamda yapılaşmıştır. Yapılan sözlü tarih ve literatür araştırmalarına göre 1950'lerden itibaren bölge sakinlerinin bağ parsellerini bölerek yakınlarına sattıkları ve böylece yapılaşmanın önünün açıldığı görülmektedir. Bölgenin kırsal yerleşim özelliğinin tamamen kaybolduğu 1985 yılında, Mustafa Kemal Paşa Bulvarının oluşturulması için kamulaştırmalar ve yıkımlar yapılmaya başlanması da dolu- boş diyagramından okunabilmektedir.

Şekil 6 1969 yılı 1/1000 uygulama imar planı (Aytaç Taşkın Arşivi)

3.3.3. 2019 Yılı

Adana kentinin en güncel hâlihazır haritaları 2019 yılında hazırlanmıştır. Bu haritalar ile mekânsal adres sisteminden elde edilen veriler ışığında parsel-sokak-yapı ilişkisi diyagramı oluşturulmuştur (Şekil 5). 20. Yüzyılın ikinci yarısında tarıma dayalı sanayinin gelişmesiyle cazibe merkezi haline gelen kentte motorlu araç ve nüfus sayısının artması sebebiyle yeni caddeler açılmış ve bu caddeler üzerindeki yapı yükseklikleri artmıştır (Saban, 2017). 1985 yılı ile 2019 yılları arasında bölgede Mustafa Kemal Paşa ile Alparslan Türkeş Bulvarlarının oluşturulması kentsel dokudaki en büyük değişimlerden biridir. Ayrıca sulama kanalının aşılması için yeni köprüler de inşa edilmiştir. Bölgedeki en büyük kentsel boşluk, Ziyapaşa Mahallesi, daha önceki yıllarda su kuyuları bulunan ve bugün Büyükşehir Belediyesine ait Su ve Kanalizasyon İdaresi yerleşkesidir.

Adana, coğrafi konumu ve bölgesel ulaşım ağı gibi dış etkenler ve mevcut yetişmiş işgücü ve sermaye yapısı gibi iç potansiyelleri sayesinde hızla metropolleşmiştir. Ancak, konut alanlarında gözlenen aşırı artış ve ana yolların araç ve yaya trafiğini yeterince taşıyamaması sebebiyle bazı yeşil alanlar hızla betonlaştırılarak büyüme sürdürülmüştür. Bu büyümenin gelişme yerine hızla genişleme eğiliminde olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2010). Bağlar bölgesinde de yeşil doku hızla yok olmuş ve bölge bütünüyle yapılaşmıştır. 1985 yılından 2019 yılına kadar geçen süreçte, Mücahitler Caddesi, Alparslan Türkeş Bulvarı, Mustafa Kemal Paşa Bulvarı, Baraj Caddesi ve Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi üzerinde yapı yüksekliklerinin arttığı tespit edilmiştir. Sokak aralarında kalan yapılaşma da günümüzde teker teker yıkılmakta ve yerlerine inşa edilecek apartmanların gelmesini beklemektedir. Namık Kemal ve Ziyapaşa Mahallelerinde halen birkaç bağ parseli, özelliğini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Bunlar dışında mahallelerin bütünüyle yapılaştığı, yeşil alan ve sosyal donatıların neredeyse olmadığı söylenebilir. Bölgenin zaten aşılması güç olan sınır ve eşikleri daha da güçlenmiş ve bütünüyle sınırların kısılcasına girmiştir.

3.3.4. Parsel Analizi

Bağlar mevkisindeki mahalleler yakından incelendiğinde günümüzdeki yapı adalarının, parsellerin ve sokakların nasıl oluştuğu çok daha iyi anlaşılmaktadır. Üç mahalle genelinde yakın

plan analizleri gerçekleştirilmiş olup bunlardan Namık Kemal Mahallesi'ndeki iki alan çalışma kapsamında sunulmuştur. Şekil 7a'da 1950 ve 2019 yılları arasında karşılaştırması yapılan parsel, yaklaşık 20.000 metrekare olup içerisinde tek bağ evi bulunmaktadır. 2019 yılında ise ortalama 400 metrekarelik parsellere bölündüğü anlaşılmaktadır. Parseller içerisinde serbest nizam plan uygulaması görülmekte olup, herhangi bir imar planına göre yapılaşmamıştır. Bazı parsellerde birden çok yapı bulunduğu ve bölünen parsellere ulaşım sağlamak amacıyla sokaklar oluşturulduğu görülmektedir. Sonuç olarak bugün gelinen durumdaki yapılaşmanın izleri geçmişin izleri üzerine şekillenmiştir.

a. 1950 (sol) ve 2019 (sağ)

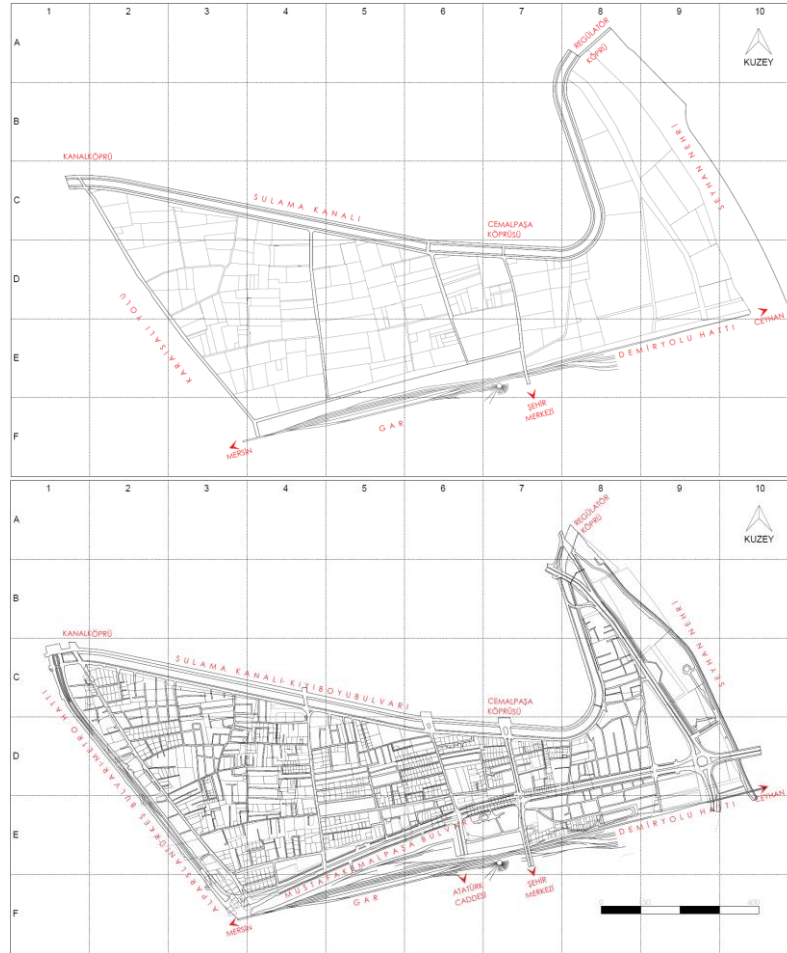
b. 1950 (sol) ve 2019 (sağ)

Şekil 7 Namık Kemal Mahallesi'ndeki bağ parsellerinin dönüşümü (Aytaç Taşkın)

Şekil.7b'de analizi gerçekleştirilen diğer parseller ise toplamda 21000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu parsellerden bir kısmının bölünerek satıldığı, bir kısmının ise kök parsel özelliğini koruduğu görülmektedir. Kök parsel özelliği korunan bağ parseli günümüzde çok az yapılaşmıştır ve bahçesini korumaktadır. 2019 yılına ait dolu-boş diyagramında da bağ parselleri net bir şekilde okunmaktadır. Bu diyagrama göre, bölünen parsellere ulaşmak için sokakların oluşturulduğu ve kök parsellerin korunması nedeni ile sokakların kesilerek çıkmaz sokaklara evrildiği tespit edilmiştir. Bölgedeki çıkmaz sokakların oluşumları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

3.3.5. Parsel İşlevleri ve Büyüklükleri

1950 yılında bağlar bölgesinde toplamda 292 adet parsel bulunmaktadır. Parsel büyüklükleri değişmekle beraber ortalama 4200 metrekaredir. Sayıları az olmakla beraber bir kısmı 500 metrekarenin altında, büyük çoğunluğu 500 metrekarenin üzerindedir. Büyüklüğü 40000 metrekareye ulaşan parseller de bulunmaktadır. Bu parsellerin 115 adedi bağ ve ev, bağ veya bahçe, 52 adedi tarla, 64 adedi arsa, 13 adedi ise kargir veya avlulu evdir, geri kalanların işlevleri tespit edilememiştir. Bu parseller 1950'lerden itibaren bölünmeye başlamış, önceleri akrabalara, daha sonra ise göçle gelen insanlara satılmıştır (Hız & Göçük, 2018). Bölünerek yeni parsel oluşturulmamış durumlarda da hisse satışları yapılmış ve büyük parseller içerisine imarsız ve ruhsatsız şekilde evler inşa edilmiştir. Günümüze kadar bölünmeden gelen birkaç parsel kalmıştır. 2019 yılında ise parsel sayısının 3000'den fazla olduğu, büyüklüklerinin 100 metrekarelere kadar düştüğü görülmüştür. Şekil.8'de parsellerin bölünmeden önceki ve sonraki halleri gösterilmiştir.

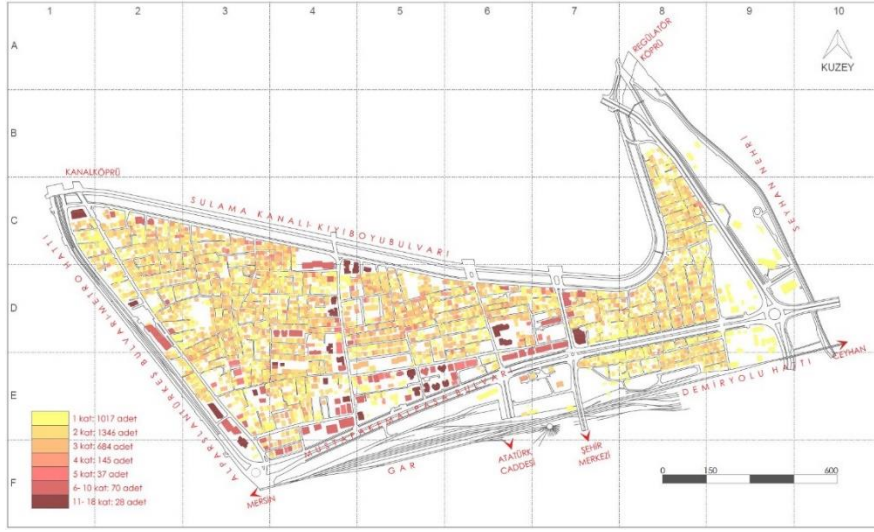

Şekil 8 Bağlar bölgesinin 1950(üst) ile 2019 (alt) yılları arasındaki parsel büyüklükleri karşılaştırması (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.3.6. Kat Adedi Analizi

Bağlar bölgesinde 1950 yılına ait hava fotoğraflarından tespit edildiği kadarı ile toplam 228 adet yapı bulunmaktadır. Bu yapıların büyük çoğunluğunun çalışma kapsamında sunulan bağ evlerinin tipik özelliklerini taşıdığı, mahallede yapılan sözlü tarih çalışmaları neticesinde tespit edilmiştir. 1985 yılına gelindiğinde mahallede, 1 katlı 1413 adet yapı, 2 katlı 1393 adet yapı, 4 katlı 56 adet yapı ve 5 katlı 41 adet yapı yer almaktadır. Beş katın üzerindeki yapılaşmaya çok nadir rastlanmakta olup, en fazla 11 kata kadar yapılaşma gözlenmektedir. Günümüze gelindiğinde ise, yapı sayısının nüfus artışıyla da paralel olacak şekilde fazlaştığı tespit edilmektedir. Tek katlı yapı sayısı 1017, iki katlı yapı sayısı 1346, üç katlı yapı sayısı 684, dört katlı yapı sayısı 145, 5 katlı yapı sayısı 37 adet olup 6 ile 10 kat arasında 70 adet, 11 ile 18 kat arasında ise 28 adet yapı bulunduğu tespit edilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9 incelendiğinde, konutların büyük çoğunluğunun tek ila üç kat arasında olduğu görülür. Bu analiz sonucunda dikkat çeken en önemli unsur, yüksek yoğunluklu yapıların inşa edildiği konumlardır. Şekil.9'daki kat adedi analizi diyagramı incelendiğinde, beş kat ve üzeri yapılaşmanın Mücahitler Caddesi, Baraj Caddesi, Atatürk Caddesi'nin devamı 66035 sokak, Mustafa Kemalpaşa Bulvarı ve çevresinde inşa edildikleri görülmektedir. Sayılan akslar bölgenin eşik, sınır ve düğüm noktalarına karşılık gelmektedir. Ziyapaşa Mahallesi ise durum farklılaşmaktadır. Bu mahallenin nehre yakın olan doğu tarafı 2000'li yılların başında kentsel dönüşüm bölgesi olarak ilan edildiğinden, Kasım Gülek Bulvarı ve çevresinde yüksek yoğunluklu yapılaşma bulunmamaktadır.

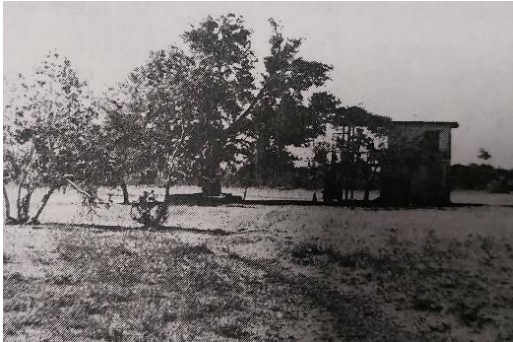

Şekil 9 Üç Mahallenin 2019 yılı itibarı ile kat adedi analizi (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.4. Bağ Evleri

Bağlar bölgesinde, günümüze çok az sayıda bağ evi ulaşmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla, Namık Kemal Mahallesi ve Gazipaşa Mahallesi birkaç bağ evinin izleri günümüzde okunabilmektedir. Mahallede yapılan sözlü tarih araştırmalarına göre, kırsal yerleşim özelliği gösteren diğer bölgelerin aksine bu alandaki evler geçici ikamet yerleri olarak kullanılmıştır. Buradaki bağ evleri, Burcu Yıldız'ın (2020) yüksek lisans tezinde ele aldığı Yüreğir İlçesindeki kırsal yerleşim dokusundaki konutlarla benzerlik göstermektedir. Şehir merkezinden uzaklaştıkça bağ evi sayısında seyrelme gözlenmekle beraber, bağ arazilerinin boyutları da büyümektedir. Şekil.10a'da 1950 yılında Namık Kemal Mahallesi bir bağ evi ile yine aynı mahallede günümüzde tespit edilmiş bir bağ evinin fotoğrafları sunulmuştur (Şekil 10b). Mehmet Baltacı'nın fotoğraf arşivlerinden ulaşılan bağ evi fotoğrafları sözlü tarih verileri ile karşılaştırıldığında, birebir uyum göstermektedir. Bu bağ evleri incelendiğinde, bu evlerin kendilerine ait su kuyuları ve tulumba sistemleri olduğu görülür. Ayrıca bağ evleri genellikle güneye yönelmiş ve açık sofalıdır. Bu özellikleri ile geleneksel Türk evinin tipolojik özellikleri ile uyum içerisindedir.

Çalışma alanında yapılan incelemelere göre, Gazipaşa Mahallesi günümüze ulaşan bağ evlerinin çoğunlukla tek katlı olduğu görülmüştür. Bu konutlardan bir tanesi üzerinde rölöve çalışmaları ve sahipleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu evin diğerlerinde olduğu gibi, açık sofa etrafında iki odası ve kırma çatısı bulunmaktadır (Şekil 10c, 10d). Yapıya sonradan bir banyo ilavesi yapıldığı, yapının parselinin günümüzde de korunduğu ve portakal bahçesi oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu bağ evi bölgede nadir olarak korunmuş parsel ve yapı birlikteliğine bir örnektir.

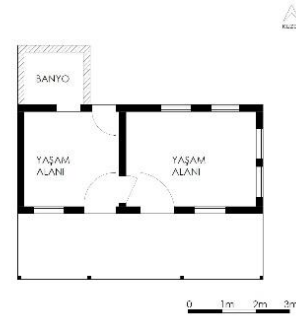
a. Pervin Olgun'a ait bağ evi, 1950'ler (Hız ve Göçük, 2018)

b. Namık Kemal Mahallesi son kalan birkaç bağ evinden biri, 2022 (Aytaç TAŞKIN Arşivi)

c. Gazipaşa Mahallesiinde bağ evi, 2022 (Aytaç TAŞKIN Arşivi)

d. Gazipaşa Mahallesiinde bağ evi planı, 2022

Şekil 10 Gazipaşa ve Namık Kemal mahallesinde bağ evleri

4. Sonuçlar ve Öneriler

Bölgede yapılan analizler ışığında mahallelerin fiziki ve beşerî morfolojisinin değişimi net bir şekilde değerlendirilebilmektedir. Fiziki analizlerden elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Bugünkü yapılaşmanın parsel sınırları geçmişteki bağ parsellerinin sınırlarından gelmektedir.

- Bölgede pek çok imar planı çalışması hazırlanmış olsa da plan çalışmaları organik gelişen dokuyu temel almıştır. Plan çalışmalarının çoğunlukla uygulanmadığı, günümüzde mahallelerin imar problemlerinin sürdüğü tespit edilmiştir.

- Bölgedeki sokak dokusu, eşikler, sınırlar ve bölgelerin tamamına yakını 1950 yılındaki kırsal dokunun izlerinden oluşmuştur.

- **Conzen'in (1969) ve Oliviera'nın (2016)** ortaya koyduğu üzere, kentlerde değişmesi en güç olan oluşumlar, sokak izleridir. Bağlar mevkisinde 1985'e kadar geçen süreçte bölge sokak oluşumunu ve yapılaşmasını neredeyse tamamlamış, bu tarihten sonra yıkım süreci başlamış ve sokaklar sabit kalarak düşük yoğunluklu yapılar yıkılarak bölgede kat adedi yükselmeye başlamıştır. Günümüzde ise ikinci yıkım süreci başlamıştır ve yapı yükseklikleri daha da artmaya devam etmektedir.

- Bölgedeki parsel büyüklükleri 1950'li yıllarda ortalama 4200 metrekare iken, bu parseller kendi içlerinde bölünerek günümüzdeki çok küçük parselleri oluşturmuştur.

- Mahalleler bugün, 2.4 yoğunluklu imar planının getirdiği rant ve yapılaşma baskısı altındadır. Bu durumda, gelecekte mahalleye dair son izlerin de kısa süre içerisinde yok olacağı görülmektedir.

- Mahallede pek çok alanda yapılan tespitler sonucunda, bölgedeki evlerin yıkıldığı ve tekrar yapılaşma için imar çalışmalarının tamamlanmasının beklendiği görülmüştür. Bu durum, mahallenin pek çok kısmının yıkıntı şeklinde görülmesine sebep olmaktadır.

- Mahalle ilk olarak **Conzen'in (1969)** tanımladığı çeper kuşak (fringe belt) görünümündedir. Bölge sınırlar arasına sıkışmış olup, zaman içerisinde sınırların keskinleştiği ve güçlenerek aşılması güç engellere dönüştüğü tespit edilmiştir.

- Ziyapaşa Mahallesiinin doğal sınırlarından olan Seyhan Nehri'nin yatağı pek çok kez değişmiş ve bu durum mahallenin morfolojisinde sürekli değişimler yaratmıştır.

- Bölgenin kırsal yerleşim dokusu ve buna bağlı olarak bağ kültürü de yok olmuştur. Mahallenin bağlardan oluştuğu dönemin tanıkları son sakinler de bölgeyi ya terk etmiş ya da artık yaşamlarının sonuna gelmiştir. Bu durumda bölgedeki yaşam tarzı da gündün güne değişmekte ve yerel özelliklerini kaybetmektedir.

- Ayrıca çalışma alanında az sayıda bağ evi harap halde günümüze ulaşmıştır. Bu bağ evleri, geleneksel Türk Evi'nin tipolojik özellikleriyle paralellik göstermektedir.

Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler, Marcel Poëte'nin öne sürdüğü "kentnin belleği, o kentin fiziksel yapısında varlığını sürdürür" (Bilsel, 2015: 61) savı ile birebir örtüşmektedir. Üç mahallenin bugünkü parsel sınırları, ana yol ve sokakları, eşikleri ve donatıları gibi fiziki oluşumları, mahallelerin bağ ve bahçe olduğu dönemin izlerini taşımaktadır. Çalışmada elde edilen verilerin, kent tarihinin kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmasının yanı sıra, alanda yapılacak planlama çalışmaları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Çalışma hazırlanırken, verilerin elde edilmesi ve işlenmesi süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen Harita Mühendisi Akif Kemal PEKAVCILAR ile Ali SARI ve Harita Teknikeri Erçin KOCAMAN'a çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Bilsel, C. (2015). *Kent Tarihi Araştırmalarında Mekânbilimsel Bir Yaklaşım: Batı'da ve Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri*. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Mersin, Türkiye.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication.
- Çetin, H. (2018). Gazipaşa Mahallesi. Heyamola Yayınları, İstanbul. 133 s.
- Gümüş, Z. (2018). *Sümer Mahallesi*. Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Göçük, C. A. Ve Hız, N. (2018). *Namık Kemal Mahallesi*. Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Lynch, K. (1960). *Kent İmgesi*. Çeviren: İrem Başaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology an Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Springer International Publishing, Switzerland.
- Saban Ökesli, F. D. (2009). Hermann Jansen's Planning Principles and His Urban Legacy in Adana, *METU JFA*, 26(2):45-67
- Saban, F. D. (2017). *Geleneksel Adana Mahalleler, Sokaklar, Binalar 1*. Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Sönmez, M. E. (2012). Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*. 57: 55-69, İstanbul.
- Şenyiğit, Ö. (2002). *Adana-Mersin Demir Yolu Hattı Üzerindeki İstasyon Binalarının Tarihi ve Mimari Analizi*. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Url 1: [facebook.com/groups/495586090482780](https://www.facebook.com/groups/495586090482780)- Adana'nın eski fotoğrafları facebook grubu (AEFFG): (son erişim tarihi: 05.01.2023)
- Yıldırım, T. (2010). Çukurova- Adana'nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları. *Güney Mimarlık Dergisi*, (2):30-39
- Yıldız, B. (2020). *Adana İli, Yüreğir İlçesinin 1950-1986 Yılları Arasındaki Fiziksel Gelişimi*. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana. 401 s.